

องค์ความรู้เรื่องวิธีการบำบัดโรคในพระไตรปิฎก

รัตน์ะ ปัญญาภา และ ประสิทธิ์ กุลบุญญา

สาขาวิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

ผู้นิพนธ์ที่ให้การติดต่อ : rattana.p@ubru.ac.th

Received date: February 19, 2019; Revised date: May 19, 2019; Accepted date: May 21, 2019

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอความรู้เรื่องการรักษาโรคที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ผลการศึกษาพบว่าการบำบัดโรคในพระไตรปิฎกต้องพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างร่างกายและจิตใจด้วย กล่าวคือ ไม่ใช่แค่บำบัดโรคทางกาย เพราะโรคทางกายมีผลกระทบต่อจิตใจมนุษย์ด้วย วิธีการรักษาสามารถจำแนกเป็น 4 ประการหลัก ๆ คือ 1) วิธีบำบัดโรคโดยอาศัยอำนาจเหนือธรรมชาติ คือ การเสกเป่า การรักษาทางภูติวิเศษ 2) วิธีการบำบัดโรคด้วยยาหลายประเภท กล่าวคือ ยาจำแนกตามวิธีการใช้ 7 ประเภท เช่น ยากิน ยาทา ยารมยาจำแนกตามชนิดของตัวยา เช่น ยารากไม้ ยาน้ำ จำแนกตามกระบวนการแปรรูป เช่น ยาต้ม ยาสุก ยาตำ จำแนกตามวัตถุประสงค์อื่น ๆ เช่น เกลือ เนื้อมด และเลือดสด ดินติดผาลไถ และยามหาวิภู 4 ชนิด คือ คุถ มูตร เถ้า ดิน 3) วิธีการบำบัดโรคด้วยการผ่าตัด (สัตถกรรม) และ 4) วิธีการบำบัดโรคด้วยวิธีอื่น ๆ เช่น การใช้ผ้าพันแผล การล้างแผล การรมแผลด้วยควัน และการใช้เขาสัตว์กอกตุระบายโลหิต หนอง หรือลมออกจากร่างกาย

คำสำคัญ: วิธีการบำบัดโรค, พระไตรปิฎก

The Knowledge on Disease Healing in TIPIṬAKA

Rattana Panyapa and Parsit Kunbunya

Department of Philosophy Faculty of Humanities and Social Sciences

Ubon Ratchathani Rajabhat University

Corresponding Author Email: rattana.p@ubru.ac.th

Abstract

This article aims to present knowledge on disease healing appeared in TIPIṬAKA. The disease healing in Tipiṭaka focuses on the relationship between body and mind, the therapist will not just cure physical disease, because physical diseases affect the human mind. Disease healing in TIPIṬAKA are classified into 4 categories: 1) Disease healing that rely on supernatural powers, such as magic spellings, healing with phantoms; 2) Disease healing by many types of medicines are classified into 4 categories: (1) the medicine classified by methods of use such as medicine for taking, medicine for fondling, medicine for baking; (2) the medicine classified by it's type such as root and leaf; (3) the medicine classified by production process such as pickled and decoction medicine; (4) the other types of medicine classified by different materials, such as salt, raw meat and fresh blood, soil attached to the plow plate, and 4 MAHAVIGATA medicines, ie, feces, urine, ash, and soil; 3) Surgical methods of healing (surgery); and 4) Other healing methods, such as bandages, wound cleansing, fumigation, and the use of horns of animals to suck and drain some blood, pus or wind from the body.

Keywords: Disease Healing, TIPIṬAKA

บทนำ

องค์ความรู้เรื่องวิธีการบำบัดโรคในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะในสมัยพุทธกาล ที่พระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ได้ใช้เพื่อดูแลสุขภาพและรักษาโรคต่างๆ ที่เกิดขึ้น จัดเป็นองค์ความรู้ที่น่าสนใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาด้านสุขภาพและแพทย์ทางเลือกของผู้คนยุคสมัยพุทธกาล ซึ่งเนื้อหา องค์ความรู้เหล่านี้มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก สิ่งที่พระพุทธเจ้าเน้นมากคือความสัมพันธ์ระหว่างร่างกายกับจิตใจ กล่าวคือ ถ้ากายประสบภาวะเจ็บป่วย จิตใจก็จะพลอยได้รับผลกระทบไปด้วย ถ้าจิตใจประสบภาวะได้รับการกระทบกระเทือน กายก็พลอยได้รับผลกระทบไปด้วย ดังนั้น การรักษาหรือเยียวยาความเจ็บป่วยจึงต้องคำนึงถึงชีวิตทั้งระบบคือมองความสัมพันธ์ทั้งร่างกายและจิตใจ ตามหลักการแพทย์ที่เรียกว่า “การรักษาแบบองค์รวม” (Holistic Healing Method) นอกจากนี้ ในพระไตรปิฎกยังปรากฏวิธีการบำบัดโรคประเภทอื่น โดยเฉพาะไตรปิฎกเล่มที่ 29 ที่กล่าวถึงทั้งเรื่องโรคและวิธีการบำบัดโรคไว้ ซึ่งในบทความนี้ผู้เขียนจะนำมากล่าวตามลำดับดังนี้

แนวคิดการบำบัดโรคแบบองค์รวม

ไม่ว่าจะเป็นโรคทางกายหรือโรคทางใจก็ล้วนแต่จัดเป็นความทุกข์ของมนุษย์ เป็นปัญหาของมนุษย์ทุกคน การที่จะแก้ไขปัญหานั้น พระพุทธเจ้าได้วางหลักไว้เรียกว่า อริยสัจ 4 เป็นกระบวนการและระบบเหตุผลในการแก้ปัญหาของมนุษย์ หรือบำบัดโรคของชีวิต ขั้นตอนการดับทุกข์ก็เหมือนขั้นตอนการบำบัดโรค กล่าวคือ ทุกข์ หมายถึง โรค สมุทัย หมายถึง โรคนิทานหรือสมุฏฐานของโรค นิโรธ หมายถึง ภาวะที่หายจากโรค และ มรรค หมายถึง ยาและกระบวนการที่ใช้บำบัดโรคหรือทำให้หายจากโรค ในกระบวนการระดับ “มรรค” คือการบำบัดรักษา ดังกล่าว จะต้องแยกแยะว่าชีวิตมีองค์ประกอบซึ่งเรียกว่า ชั้น 5 เรียกรวมให้สั้นลงไปอีกว่า รูปกับนาม หรือส่วนที่เป็นกายกับใจ ซึ่งรวมเป็นชีวิต ปัญหาของมนุษย์ทุกด้านจึงจำเป็นต้องมองแบบองค์รวม (holistic view) คือมองกายกับจิตเชื่อมสัมพันธ์เป็นหนึ่งเดียว เพราะทั้งสองอย่างมีความสัมพันธ์กันแบบแนบแน่น พระพุทธศาสนาถือว่า ชีวิตหรือระบบการเป็นอยู่รวมทั้งกระบวนการของความทุกข์เป็นระบบแห่งความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ จากนั้นจึงค่อยมองหาสาเหตุของทุกข์หรือปัญหานั้นตามกระบวนการของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “ปฏิจจนสมุพบาท” คือมองในแง่ของกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยที่ส่งต่อกันแบบต่อเนื่อง กล่าวคือ เมื่อกายมีปัญหา จิตก็พลอยรับผลกระทบเมื่อจิตเกิดปัญหาที่ส่งผลกระทบถึงกายด้วยเช่นกัน

ตัวอย่างของความสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิตที่ชัดเจนก็คือ “ความเครียด” (stress) ในพระวินัยปิฎก มีข้อความปรากฏว่า “ปัสสทโธ กาโย อสารถโธ, สมหิตต จิตต อเอกคค” แปลความเป็นไทยว่า “กายอ่อนคลาย ไม่เครียด, ใจเป็นสมาธิ รวมเป็นหนึ่งเดียว”¹ คำว่าภายในที่นี้ อรรถกถาอธิบายว่า ได้แก่ กองเจตสิก คือ เวทนา สัญญา สังขาร ซึ่งเป็นส่วนของจิต ในขณะที่ในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก มีคำอธิบายพุทธประวัติตอนที่พระพุทธเจ้าบำเพ็ญทุกรกิริยา คือ อากาศอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการทรมาณร่างกาย คือ “กายเครียด” ซึ่งมีภาษาบาลีว่า “สารถโธ จ ปน เม กาโย โหติ อปฺปฏิปัสสทโธ” แปลความเป็นไทยว่า “กายเครียด ไม่อ่อนคลาย ไม่สงบ”²

ประเด็นดังกล่าวพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)³ ได้วิเคราะห์ไว้ว่า ภายในที่นี้ หมายรวมถึง สภาพทางร่างกายที่เป็นรูปธรรม ซึ่งอยู่ด้วยกันกับฝ่ายนามธรรม ความเครียด (stress) และความผ่อนคลาย (relaxation) เป็นจุดโยงต่อระหว่างกายและใจ ถ้ากายเครียดใจก็เครียด ถ้าใจผ่อนคลาย กายก็ผ่อนคลาย อนึ่งถ้าใจเครียด กายก็

เครียด ถ้าใจผ่อนคลายกาย ก็ผ่อนคลาย ถ้าปฏิบัติถูกต้องก็จะทำให้เกิดความเอิบอิมใจ ทั้งกายและใจก็จะผ่อนคลายด้วย ซึ่งจะเห็นได้ว่ากายและใจสัมพันธ์กันโดยใกล้ชิด

วิธีบำบัดโรคที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

ตามกระบวนการแก้ไข้ปัญหาของมนุษย์ตามหลักอริยสัจ 4 ชั้นตอนมรรค คือวิธีการแก้ทุกข์ สามารถเปรียบเทียบได้กับกระบวนการบำบัดโรค คือวิธีการทำให้หายจากโรค วิธีบำบัดโรค มีปรากฏอยู่ในตุมฎกสูตรตนิเทศ ขุททกนิกาย มหานิเทศ ได้กล่าวถึงวิธีการบำบัดโรคไว้ 5 อย่างด้วยกัน คือ การบำบัดด้วยการเสกเป่า การบำบัดด้วยการผ่าตัด การบำบัดด้วยยา การรักษาที่เกี่ยวข้องกับทางภูตผีหรือไสยศาสตร์ และการบำบัดโรคเด็ก (กุมารเวช)⁴ แต่ที่ปรากฏมากที่สุดคือการใช้ยา รองลงมาคือการผ่าตัด นอกนั้นไม่ปรากฏเท่าไรนัก ในบทความนี้จะกล่าวถึงเฉพาะวิธีบำบัดโรคซึ่งครอบคลุมถึงยาบำบัดโรคตามรายละเอียด ดังนี้

1. วิธีการบำบัดโรคด้วยการเสกเป่า การรักษาทางภูตผีและการรักษาทางกุมาร

การรักษาทั้งสามประการนี้ ไม่ได้มีตัวอย่างอย่างชัดเจนในพระไตรปิฎก แต่ปรากฏอยู่ในเล่มที่ 29 ขุททกนิกาย มหาวรรค ซึ่งกล่าวไว้ว่า การบำบัดบำบัดโรค 5 อย่าง คือ การรักษาด้วยการเสกเป่า การรักษาด้วยการผ่าตัด การรักษาทางยา การรักษาทางภูตผี และการรักษาทางเด็ก (กุมารเวช)⁵ เหตุที่ไม่ค่อยปรากฏในพระไตรปิฎก อาจเป็นเพราะว่าวิธีการรักษาเหล่านี้เข้าข่ายเดรัจฉานวิชาที่พระพุทธองค์ไม่ทรงสรรเสริญนั่นเอง

2. วิธีการบำบัดโรคด้วยยา

การใช้ยาน่าจะเป็นวิธีการที่เป็นที่นิยมที่สุดเพราะวิธีที่สะดวกและง่ายที่สุดในการปฏิบัติ ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา มีการกล่าวถึงวิกรรมหรือความกล้าหาญของหมอชีวก โกมารภัจ แพทย์ประจำราชสำนักของพระเจ้าพิมพิสารและประจำพระองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้หลายแห่ง หมอชีวกได้สำเร็จการศึกษาทางการแพทย์ในสำนักตักสิลา โดยข้อทดสอบและข้อเฉลยของตนว่า ในพื้นพิภพนี้ไม่มีต้นไม้ พืชหรือผักใด ๆ เลยที่จะใช้เป็นยาไม่ได้ เพราะพืชผักหรือต้นไม้บางชนิดใช้ได้ทั้งใบ เปลือก ผล ต้น และรากเป็นยาบำบัดโรคได้ บางชนิดใช้เพียงบางส่วน เรื่องนี้ถ้ามองผิวเผิน ไม่น่าจะเป็นไปได้หรืออาจจะมองว่าเป็นเพียงนิทานหรือเรื่องเล่า แต่ความจริงย่อมประจักษ์ชัดว่า พืชทั้งหลายใช้เป็นยาได้หลายส่วนอย่างที่เราคาดไม่ถึง ยกตัวอย่างเช่น หัวผักกาดมีรสเผ็ดหวาน ใช้เป็นยาช่วยย่อย แก้ไอมีเสมหะ ท้องเสีย อาเจียนเป็นโลหิต เม็ดมีรสเผ็ดหวาน แก้ไอมีเสมหะ หืด ช่วยย่อย ท้องเสีย ส่วนใบใช้แก้ไอ เจ็บคอ ท้องเสีย ช่วยย่อย และขับน้ำนม เป็นต้น⁶ ซึ่งคำว่า “ยา” (medicine) ที่ใช้ในวงการแพทย์ปัจจุบัน ตรงกับคำศัพท์ภาษาบาลีว่า “เภสัช” ยาบำบัดโรคที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ส่วนมากจะปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก ที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระภิกษุใช้บำบัดโรคได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเภสัชขันธ์กะ วินัยปิฎก มหาวรรค ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

2.1 เภสัช 5 ในสมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ วัดเชตวัน นครสาวัตถี เหล่าภิกษุเป็นอันมากอาพาธด้วยโรคที่เกิดขุมในฤดูสารท ฝนอาหารก็ไม่ได้ เพราะทั้งข้าวต้มและข้าวสวยที่ฉันเข้าไปก็พุ่งออกมาหมด ทำให้พวกเขามีผิวพรรณเศร้าหมอง ชุบผอมจนร่างกายสะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุเหล่านั้น จึงรับสั่งถามพระอานนท์ เมื่อพระองค์ทรงทราบความทุกข์ทรมานของพวกภิกษุเหล่านั้นแล้ว คราวหนึ่งเมื่อพระองค์ทรงประทับอยู่ในที่หลีกเร้น จึงได้ตรัสตรองพระทัยว่า เวลานี้ เหล่าภิกษุป่วยด้วยอาพาธที่เกิดในฤดูสารท ข้าวต้มที่ต้มเข้าไปก็อาเจียนออกมา ข้าวสวยที่ฉันก็อาเจียนออกมา ร่างกายชุบผอม

หมองคล้ำ ซีดเหลือง จนเห็นเส้นเอ็น จึงเห็นควรอนุญาตอะไรสักอย่างเพื่อเป็นยาแก้พิษทั้งหลาย ที่เป็นทั้งตัวยา และชาวโลกถือกันว่าเป็นยา มีประโยชน์ทางโภชนาการและไม่เป็นอาหารหยาบ⁷

การตีตรองพระทัยดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงพระประสงค์ของพระพุทธองค์ที่จะบรรเทาอาการป่วยของเหล่าภิกษุที่อาพาธด้วยโรคในฤดูสารท โดยทรงดำริถึงบางอย่างที่เป็นยาในตัวและสำเร็จเป็นอาหารได้ด้วย นอกจากนี้ ยังต้องเป็นอาหารละเอียดไม่หยาบอีกด้วยเมื่อทรงตรึกตรองเช่นนี้ จึงทรงดำริถึงเภสัชทั้ง 5 ว่า “เภสัช 5 นี้ ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นทั้งตัวยาและชาวโลกถือกันว่าเป็นยา ทั้งให้ประโยชน์ทางโภชนาการ และไม่เป็อาหารหยาบ อย่างนั้นเลย เราจึงอนุญาตเภสัช 5 นี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ให้รับประทานในเวลาแล้วฉันในเวลา”⁸ ตอนเย็นวันเดียวกันนั้น พระพุทธองค์จึงได้เสด็จออกจากที่หลีกเร้น ทรงตรัสธรรมมีถ้อยเรื่องอาหารในสารทฤดูนั้นเป็นคำมูล แล้วรับสั่งอนุญาตให้เหล่าภิกษุรับประทานเภสัช 5 ในกาล และฉันในเวลา⁹ การอนุญาตของพระพุทธเจ้าก่อให้เกิดประโยชน์แก่ภิกษุผู้อาพาธโดยแท้ต่อมาเมื่อเหล่าภิกษุรับประทานและฉันเภสัชทั้ง 5 แล้ว แต่อาหารที่พวกเธอฉันเข้าไป ทั้งอาหารธรรมดา ชนิดเลว และอาหารชั้นดีกลับไม่ย่อย นอกจากจะเกิดอาพาธด้วยโรคในสารทฤดูนั้นแล้ว ยังเกิดอาหารเบื่ออาหารอีก ยิ่งทำให้ซูบผอม มีผิวพรรณเศร้าหมองมากขึ้นกว่าเดิม พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นเช่นนั้น จึงตรัสถามพระอานนท์จนทราบความและได้ทรงอนุญาตให้ภิกษุรับประทานและฉันเภสัชทั้ง 5 ทั้งในกาลและวิกาลว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายรับประทานและฉันเภสัชทั้ง 5 เหล่านี้ในกาลแล้วฉันในเวลา”¹⁰ ต่อประเด็นนี้ จะเห็นได้ว่า เภสัช 5 นั้น เป็นยา หรือ คิลานเภสัช ชุดแรกที่พระองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุรับประทานไว้ฉันได้ในกาล โดยพระองค์ได้ทรงพิจารณาแล้วเห็นว่า เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย เป็นเภสัชอยู่ในตัว และผู้คนยังสมมุติให้เป็นเภสัชอีกด้วย ทั้งยังเป็นอาหารแก้สัวโลกและเป็นอาหารไม่หยาบ พระองค์จึงทรงอนุญาตให้ฉันในเวลาได้ ต่อมาพระองค์จึงทรงอนุญาตให้ฉันได้ทั้งในกาลและในเวลาวิกาล และยังให้เก็บไว้เพื่อใช้ได้มีกำหนด 7 วัน ทางศาสนาเรียกว่า “สัตตาทกาลิก” ในบรรดายาทั้งหลายทั้งปวง พระพุทธองค์ทรงย้ำความสำคัญของ “เภสัช 5” ว่าเป็นยาหลัก เป็นปัจจัยที่มีคุณค่าของนักบวชยิ่งกว่าเภสัชชานานอื่น ในกาลต่อมาก็ยังเป็นยาชานานสำคัญในฝ่ายมหายานด้วย

การใช้หนึ่งในเภสัชทั้ง 5 คือเนยใสบำบัดโรคปรากฏในพระไตรปิฎกกรณีที่เหมาะสมใช้น้ำมันที่เรียกว่า "เนยใส" เช่นกันรักษาอาการประชวรคือโรคผอมเหลืองของพระเจ้าจันทรปัชโชต "เนยใส" หรือ เนยเหลว เป็นเนยที่ได้จากการสกัดก้อนนมและน้ำออกจากไขมันเนย ผลิตจากการละลายเนยธรรมดา แล้วปล่อยให้ส่วนประกอบตกตะกอนแยกชั้นตามความหนาแน่น น้ำจะระเหยไป ของแข็งที่ลอยอยู่จะถูกตักออก ก้อนนมจะเหลือที่จมอยู่ที่ก้น ไขมันเนยตรงกลางจะถูกเทออกมาใช้เป็นเนยใส เนยใสหรือชี (ghee) ของอินเดีย ทำจากนมวัวและนมควายนิยมนำมาทำขนมและอาหาร เชื่อว่าสามารถรักษาอาการท้องผูก โรคกระเพาะ รวมถึงทำให้ผิวพรรณดีได้¹¹ การบำบัดโรคผอมเหลือง (ตับอักเสบ) ด้วยเนยใสได้จากการรักษาของหมอชิว ซึ่งออกอุบายให้พระเจ้าจันทรปัชโชตเสวยเนยใสทั้งไม่ทรงโปรด โดยหุงเนยใสให้มีสี กลิ่น รส เหมือนน้ำฝน จนทรงหายอาการประชวรนั้นในที่สุด¹²

2.2 น้ำมันปลาว คราวหนึ่งพวกภิกษุอาพาธ มีความต้องการที่จะใช้น้ำมันปลาวเป็นเภสัช คือใช้เป็นยา จึงกราบทูลแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงอนุญาตแก่พวกเขาว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตมันพลวที่เป็นยา คือ มันพลวหมี มันพลวปลา มันพลวปลาฉลาม มันพลวหมู มันพลวลาที่รับประทานในเวลา เจียวในเวลา กรองในเวลาแล้วฉันอย่างน้ำมัน¹³

2.3 มูลเภสัชและเครื่องบดยา มูลเภสัช หมายถึงรากไม้ที่ใช้เป็นยาบำบัดโรค ในสมัยหนึ่งพวกภิกษุอาพาธมีความประสงค์ที่จะใช้รากไม้เป็นยา จึงกราบทูลแก่พระผู้มีพระภาค พระองค์ได้ทรงอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลาย

ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตรากไม้ที่เป็นยา คือ ขมิ้น ขิงสด ว่านน้ำ ว่านเปราะ อุตพิต ข่า แฝก หัวหมู หรือรากไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”¹⁴

ตามความคิดเห็นของผู้เขียน ในเบื้องต้นพวกภิกษุขงฉันมูลเภสัชด้วยการเคี้ยว ไม่ได้บดให้ละเอียดก่อน จะเห็นได้จากเรื่องถัดมาที่มีพุทธาอนุญาตให้ใช้เครื่องบดยาได้ เพราะพวกภิกษุต้องการมูลเภสัชที่ละเอียด จึงกราบทูลแก่พระผู้มีพระภาค พระองค์จึงทรงอนุญาตตัวหินบดและลูกหินบด เครื่องบดยาน่าจะมืองค์ประกอบ 2 ส่วนด้วยกัน คือ ส่วนแรกเป็นตัวหินบด อาจมีลักษณะเป็นลูกหินมีหลุมอยู่ตรงกลาง มีไว้สำหรับรองรับขี้ยา และส่วนที่สองคือ ลูกหินสำหรับบด อาจจะเป็นก้อนหินมีลักษณะกลมรี มีไว้สำหรับเป็นส่วนบดขี้ยาในตัวหินบดนั้น หรือ ถ้าจินตนาการให้เห็นภาพชัดเจน ตัวหินบดและลูกหินบดนั้น อาจมีลักษณะเช่นเดียวกันกับครกและสากหินที่คนไทยเราใช้โขลกพริกนั่นเอง มูลเภสัชที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตมีสรรพคุณแก้โรค ต่าง ๆ ตามนัยทางการแพทย์ เช่น ขมิ้น (Turmeric, Curcuma) ส่วนของเหง้าขมิ้นใช้รักษาแผลในลำไส้ เจริญอาหาร ขับลม, ข่า (Galangal) ส่วนของเหง้าแก่ทำให้ละเอียดใช้ทาบริเวณที่เป็นโรคผิวหนังกลากเกลื้อน, ขิง (Ginger) ใช้เป็นยาได้ทั้งลำต้น ใบ ดอก ผล รากและเหง้า สรรพคุณโดยเฉพาะเหง้า ทางยาใช้ขับลม รักษาอาการท้องอืด ท้องเฟ้อ คลื่นไส้ อาเจียน ไอ หอบ ขับปัสสาวะ บำรุงธาตุ รักษาบิด¹⁵ หัวหมู มีสรรพคุณบำรุงกำลังและบำรุงทารกในครรภ์ บรุงเป็นยาธาตุขับลมในลำไส้ และแก้การปวดท้อง ท้องอืด¹⁶ ว่านเปราะ แพทย์แผนโบราณนิยมใช้เข้ากับสมุนไพรรื่น ๆ บรุงยารักษาพิษไข้ หัวว่านโขลกให้ละเอียดผสมกับหัวหอมแดงสมหัวเด็กแก้หวัด และ อุตพิต รากของว่านอุตพิตใช้เป็นยาพอกริดสีดวงทวาร¹⁷

2.4 กสาวเภสัช คือ น้ำฝาดที่เป็นยา สมัยหนึ่งพวกภิกษุอาพาธ มีความประสงค์ที่จะใช้ยาชนิดนี้ จึงกราบทูลแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงอนุญาตว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำฝาดที่เป็นยา คือ น้ำ ฝาด สะเดา น้ำฝาดโมกมัน น้ำฝาดขี้กา น้ำฝาดบอระเพ็ด น้ำฝาดกระถินพิมาน หรือน้ำฝาดที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”¹⁸ จากพระพุทธดำรัสนี้ จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ไม่ได้จำเพาะเจาะจง เฉพาะกสาวเภสัชเฉพาะที่ปรากฏในพระพุทธดำรัสเท่านั้น แต่ทรงอนุญาตกสาวเภสัชอื่น ๆ ที่ไม่จัดว่าเป็นของเคี้ยวของบริโภค กล่าวคือไม่จัดว่าเป็นอาหารวัตถุ ในที่นี้ผู้เขียนจะยกตัวอย่างกสาวเภสัชเฉพาะที่ปรากฏในพระพุทธดำรัส เช่น บอระเพ็ด หรือพญามือเหล็ก ต้นและเถาใช้รักษาพิษโรคฝีดาษ โรคไข้เหนื่อ โรคไข้พิษทุกชนิด เป็นยาบำรุงกำลัง บำรุงไฟธาตุ รักษาอาการร้อนใน ทำให้เจริญอาหาร ช่วยขับน้ำย่อยในอาหาร ระงับความร้อน รักษาโลหิตพิการ และช่วยระงับอาการสะอึก¹⁹ โมกมัน มีรสฝาดขม แก้โลหิต แก้เสมหะ แก้ฝออันเปื่อยพัง แก้ลงท้องและจุกเสียด แก้ลมหืด แก้ตมูก และลงท้อง แก้ลมสำประชวร กะดอมหรือขี้กาเครือ มีรสขม ผลบำรุงน้ำดี แก้แห้งดี ดีฝ่อ ดีเดือด อันทำให้คุ่มดีคุ่มร้าย เพื่อดั่ง เจริญอาหารและดับพิษโลหิต กระถินพิมาน รากใช้ฝนทาถอนพิษตะขาบ แมลงป่อง อสรพิษ ขบกัถ²⁰

2.5 ใบไม้ที่เป็นยา สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ต้องการใบไม้ที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตใบไม้ที่เป็นยา คือ ใบ สะเดา ใบโมกมัน ใบขี้กา ใบแมงลัก ใบฝ้าย หรือใบไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของ เคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”²¹

2.6 ผลไม้ที่เป็นยา สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้เป็นไข้ต้องการผลไม้ที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผลไม้ที่เป็นยา คือ ลูกพลีลึงคะ ดีปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผลโกฐ หรือผลไม้ที่เป็นยาชนิดอื่น ที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้ จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”²²

2.7 ยางไม้ที่เป็นยา สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้เป็นไข้ ต้องการยางไม้ที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตยางไม้ที่เป็นยา คือ หิงคุ ยางเคียวจากหิงคุ ยางเคียวจากเปลือกหิงคุ ยางจากยอดต้นตะเค ยางจากใบ ต้นตะเค ยางเคียวจากก้านต้นตะเค ก่ายาน หรือยางที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”²³

ในพุทธดำรัสดังกล่าว ยางของต้นโพง มีกลิ่นหอม ใช้เป็นยาบำรุงเส้น แก้กลม แก้นิวซ์บัสปัสสาวะ สมานแผล ดับกลิ่นเน่าเหม็นทุกประเภท เมื่อนำมาผสมกับน้ำผึ้งใช้ทาแก้โรคเชื้อรา น้ำกัดเท้า ทาแผลใช้เผาไฟเอาควันอบห้อง เป็นยาฆ่าเชื้อโรคในอากาศ เป็นยาไล่ยุงรึ้นนอกจากใช้ยามทาแล้ว ยังสามารถใช้ทำรูป ทำกระแฉะ เป็นเครื่องหอมอีกด้วย²⁴

2.8 โกลนเภสัช คือ เกลือที่ใช้เป็นยา ในพระไตรปิฎกปรากฏเรื่องราวว่า ในสมัยหนึ่ง เหล่าภิกษุอาพาธมีความต้องการที่จะใช้เกลือเป็นยา จึงกราบทูลแต่พระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงอนุญาตว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเกลือที่เป็นยา คือ เกลือสมุทร เกลือดำ เกลือสินเธาว์ เกลือดินโป่ง เกลือหุงหรือเกลือที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ²⁵

เกลือที่ปรากฏในพระพุทธพจน์ดังกล่าว คือ เกลือสมุทร เกลือดำ เกลือสินเธาว์ เกลือดินโป่ง เกลือหุง ในตำรายาไทยได้กล่าวถึงเฉพาะเกลือสินเธาว์และเกลือสมุทร เกลือสินเธาว์ วิธีทำเกลือสินเธาว์ ให้เอาเกลืออาระคือเกลือทะเลมาทำให้ละเอียดแล้วเทน้ำลงพอสมควร ต้มด้วยหม้อใหญ่ให้แห้งแล้วสุ่มไฟเกลบจนหม้อแดงเอาไว้ให้เย็น จึงเอาเกลือนั้นมาแบ่งเป็น 4 ส่วน ถ้าจะทำเกลือสินเธาว์ให้เอา 1 ส่วนมาทำเป็นมาทำเป็น 2 ส่วน เอน้ำนมโคเท่าส่วนเกลือ 1 ส่วนลงกวน ให้ได้สามวันให้แห้งจึงได้ชื่อว่าเกลือสินเธาว์ มีสรรพคุณทำลายพชรตีก แก้อระส่ำระสายและสมุฏฐานตรีโทษ ส่วนเกลือสมุทร ถ้าจะทำให้เป็นเกลือสมุทร ให้เอาเกลือ 1 ส่วนมาทำเป็น 2 ส่วน เอน้ำมูตรโคเท่าเกลือ 1 ส่วนลงกวนให้ได้ 3 วันให้แห้ง จึงชื่อว่าเกลือสมุทร มีรสเค็มฉุน มีสรรพคุณทำให้อาการงวด แก้อระส่ำระสายเจริญธาตุทั้ง 4 แก้อุพริต แก้อุคืดอด แก้อุค้อนเกิดแต่ตา²⁶

2.9 จุลนเภสัช ยาผง และเครื่องร่อน ในคราวที่พระเวสสิฐฐีสี่เส อภิษณายของท่านพระอานนท์อาพาธเป็นโรคฝีดาษหรืออีสุกอีใส ฝ้านุ่งหมักจึงติดอยู่กับตัว เพราะน้ำเหลือง พวกภิกษุจึงใช้น้ำชุบฝ้านุ่งผ้าหมักของท่านแล้วดึงออก พระผู้มีพระภาคเสด็จพุทธดำเนินตามเสนาสนะผ่านมาทอดพระเนตรเห็นเข้าจึงเสด็จเข้าไปหาตรัสถามว่า พระเวสสิฐฐีสี่เสอาพาธด้วยโรคอะไร พวกภิกษุกราบทูลว่าอาพาธด้วยโรคฝีดาษหรืออีสุกอีใส พระองค์จึงทรงอนุญาตให้ใช้ยาชนิดผงสำหรับภิกษุที่อาพาธด้วยโรคลักษณะเดียวกันกับอีสุกอีใส ดังพุทธดำรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตยาผงสำหรับภิกษุผู้เป็นหิด ตุ่ม พุพอง ฝีดาษ หรือมีกลิ่นตัวแรง มูลโค ดินเหนียว กากน้ำย้อมสำหรับภิกษุผู้ไม่เป็นไข้ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตครกและสาก ต่อมา พวกภิกษุผู้ ต้องการยาผงที่ร่อนแล้ว พระผู้มีพระภาคก็

รับสั่งอนุญาตเครื่องร่อนยาผง ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ต้องการยาผงละเอียด พระผู้มีพระภาครับสั่งอนุญาตผ้าร่อนยา²⁷

2.10 วิธีการบำบัดโรคด้วยเนื้อดิบและเลือดสด พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระภิกษุฉันเนื้อดิบและเลือดสดบำบัดโรค ในกรณีที่อาพาธนั้นเกิดจากการถูกผีเข้า ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเพราะผีเข้า อาจารย์และอุปัชฌาย์ช่วยกันรักษาก็ไม่หาย จนกระทั่งเธอเดินทางไปเชียงใหม่แล้วเคี้ยวกินเนื้อดิบและเลือดสด อาพาธเพราะถูกผีเข้าของเธอกลับหายเป็นปกติทั้ง พวกภิกษุจึงกราบทูลแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์จึงทรงอนุญาตเนื้อดิบเลือดสด ในเมื่อมีโรคมนุษย์เข้าสิ่ง²⁸ การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุฉันเนื้อดิบและเลือดสดซึ่งเป็นของคาวสดที่น่ารังเกียจเพื่อการบำบัดโรคเพราะถูกผีเข้านี้ เป็นสิ่งหนึ่งที่สามารถยืนยันได้ว่า พระพุทธองค์ทรงมีพระประสงค์ที่จะเปิดโอกาสให้มีการบำบัดโรคด้วยวิธีการหนึ่งเพื่อให้หายจากโรคนั้น แม้บางกรณีจะดูไม่เหมาะสมแก่สมณเพศ แต่พระองค์ก็ทรงอนุญาตเฉพาะกรณีของพระภิกษุอาพาธเช่นกรณีการถูกผีเข้า นอกจากนี้ ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค จะพบว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตยาและวิธีการบำบัดโรคอีกหลายอย่าง รวมทั้งยาบำบัดโรคนัยน์ตา ที่ปรุงด้วยเครื่องปรุงหลายอย่าง ยาที่ทำด้วยเครื่องปรุงต่าง ๆ ยาตาที่เกิดในกระแสน้ำ เป็นต้น หรดาล กลีบทอง เขม่าไฟ และต่อมาก็ทรงอนุญาตเครื่องยาที่จะบดผสมกับยาตา กล่าวคือ ไม้จันทน์ กฤษณา กะลัมพัก ใบเนียง หัวหมู น้ำมันทาสิริษะแก้โรคปวดสิริษะ การนัตถุยา การผสมน้ำเมาลงในยาแก้โรคลมตามขนาดที่เหมาะสม²⁹

2.11 การใช้เขาสัตว์กอบกระบายโลหิต คือการดูดเลือด หนอง หรือลมออกจากร่างกาย หรือดูดเอาน้ำนม ออกจากเต้านม โดยใช้ถ้วย กระจบอก ฯลฯ เป็นเครื่องดูด วิธีดูดให้กดปากถ้วย หรือกระจบอกแนบครอบลงบนแผล หนองแล้วยกขึ้น ทำบ่อย ๆ จนดูดเลือดที่เสีย หรือหนองออกหมด ในที่นี้ใช้เขาสัตว์กอก³⁰

2.12 การไชยาดองโกลนโสวีระกะบำบัดโรคลมในท้อง³¹ หมายถึงการไชยาที่ปรุงด้วยส่วนประกอบนานาชนิด เช่น มะขามป้อมสด สมอพิเภก ัญชชาติทุกชนิด ถั่วเขียว ข้าวสุก ผลกล้วย หน่อหวาย การะเกด อินทผลัม หน่อไม้ ปลา เนื้อ น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เกลือ โดยใส่เครื่องยาเหล่านี้ในหม้อ ปิดฝาปิดชิด เก็บดองไว้ 1 วัน 2 วัน หรือ 3 วัน เมื่อยานี้สุกได้ที่แล้ว จะมีรสและสีเหมือนผลหว่า เป็นยาแก้โรคลม โรคไอ โรคเรื้อน โรคผอมเหลือง (ตีข่าน) โรคจริตสติวเป็นต้น

3. วิธีการบำบัดโรคด้วยด้วยการผ่าตัด (สัตถกกรรม)

ตามประวัติการบำบัดโรคในพระไตรปิฎกโดยเฉพาะวิธีการรักษาด้วยการผ่าตัด ในภาษาบาลีใช้คำว่า “สัตถกกรรม” หมายถึง สิ่งที่ต้องลงมือทำด้วยศัสตรา คือ ไข้ของมีคม ปัจจุบันทางการแพทย์ใช้คำว่า “ศัลยกรรม” การรักษาด้วยวิธีการสัตถกกรรมหรือศัลยกรรม ปรากฏในเภสัชขันธ์กะเช่นเดียวกัน สัตถกกรรมในที่นี้ หมายถึง การผ่าตัดด้วยศัสตรา การบ่งด้วยเข็มหรือหนาม การตัดด้วยกรรไกรหรือใช้เล็บหยิกในที่ลับ การรักษาด้วยวิธีการผ่าตัด ปรากฏในคราวที่หมอชีวกบำบัดโรคเนื้องอกที่ลำไส้แก่ลูกชายเศรษฐีชาวพาราณสีตามพระบัญชาของพระเจ้าพิมพิสาร โดยหมอชีวกได้เริ่มต้นด้วยการเชิญญาติ ๆ ออกไปเสียแล้วจึงมานัดลูกชายเศรษฐีไว้กับเสา ให้เพียงภรรยาของเขาเฝ้าอยู่ จากนั้นได้ผ่าหนังท้องชี้จุดให้ภรรยาลูกชายเศรษฐีเห็นจุดที่เป็นเนื้องอก แล้วตัดเนื้องอกในลำไส้ ออกสอดใส่ลำไส้กลับเข้าไปดังเดิม แล้วเย็บหนังหน้าท้องหายสาบสูญ ต่อมาไม่นานลูกชายเศรษฐีก็หายจากโรคนั้น³² อีกกรณีหนึ่งที่น่าสนใจคือ การผ่าตัดเปิดกะโหลกของเศรษฐีชาวราชคฤห์ซึ่งป่วยเป็นโรคปวดศีรษะมา 7 ปี หมอชีวกรักษาด้วยการให้มัดเศรษฐีไว้กับเตียง ถลกหนังศีรษะเปิดรอยประสานกะโหลกศีรษะแล้วนำตัวสัตว์ที่อยู่ในศีรษะของเศรษฐี 2 ตัวออก จากนั้นปิดแนวประสานกะโหลกศีรษะ เย็บหนังศีรษะ ทายาสมานแผล ออกอุบายให้เศรษฐีนอน

พักฟื้นจน 3 สัปดาห์จึงหายป่วย³³ การรักษาด้วยการผ่าตัดปรากฏอยู่ในอีกกรณีหนึ่ง คือ กรณีการหมออากาศโคตรทำการผ่าตัดวัณโรค (ทวารหนัก) เพื่อรักษาโรคริดสีดวงทวารให้ภิกษุรูปหนึ่ง จนเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้ามทำศัลยกรรมบริเวณวัณโรคซึ่งเป็นพื้นที่แคบของร่างกาย ด้วยเหตุผลคือ ในพื้นที่แคบนั้นมีผิวหนังอ่อนแอ แผลหายยาก ผ่าตัดลำบาก³⁴

4. วิธีการบำบัดโรคด้วยการรม

ในพระไตรปิฎกปรากฏวิธีการรมอยู่ 3 ประการคือ การรมเหงื่อเพื่อการบำบัดโรคโรคลมตามอวัยวะ การรมด้วยใบไม้ และการรมใหญ่³⁵ ด้วยวิธีการเอาถ่านเพลิงใส่หลุมจนเต็ม เอาดินร่วนและทรายเป็นต้นปิดไว้ ลาดใบไม้หนาชนิดทับลงไป เอน้ำมันทาตัวนอนบนหลุมนั้น รมร่างกายโดยการพลิกกลับไปมา ส่วนการรมด้วยใบไม้ต่าง ๆ น้ำคือ การ ต้มใบไม้ชนิดต่าง ๆ คือ น้ำต้มใบไม้หนาชนิดจนเดือดแล้ว ใช้ใบไม้และน้ำราดรม

5. วิธีการบำบัดโรคด้วยวิธีการอื่น ๆ

นอกจากนี้ ยังปรากฏวิธีการรักษาต่าง ๆ อีกมาก ในบทความนี้จะกล่าวโดยสังเขป กล่าวคือ การใช้มูลโค ดินเหนียว กากน้ำย้อมดับกลิ่นตัว, การใช้ไม้พายยาทาตา, การนัตถุยา คือ การใช้น้ำมันที่ปรุงเป็นยาหยอดจุมก, การสูดควันที่เป็นยา, การใช้น้ำเมาหรือสุราประกอบยาโดยไม่มีสี กลิ่น และรส, การใช้น้ำมันเป็นยาทารักษาอาการเท้าแตก, การต้มน้ำเจือจากรักษาเพื่อสารถยาพิษ, การต้มน้ำต่างดิบบำบัดโรคท้องผูก, การต้มน้ำสมอทองมุตรโคบำบัดโรคผอมเหลือง (โรคตีช่าน), การทาของหอมบำบัดโรคผิวหนัง, การต้มน้ำยาถ่ายรักษาผื่นตามร่างกาย, การพอกยา, การใช้ผ้าพันแผล, การล้างแผลด้วยน้ำแบ่งเมล็ดผักกาด, การรมแผลขึ้นด้วยควัน, การใช้ก้อนเกลือตัดเนื้องอก น่าจะหมายถึงตังเนื้อ, การใช้น้ำมันทาแผล³⁶ การใช้ยามหาวิภู 4 ชนิด คือ คูณ มูตร เถ่า ดิน สำหรับแก้พิษงูพิษงู นอกจากนี้ ยังปรากฏการวิธิตูบอื่น ๆ เป็นยาในการบำบัดโรคต่าง ๆ ดังนี้

1) การรักษาอาการป่วยเพราะถูกยาแฝดด้วยการต้มน้ำที่ละลายจากดินติดผาลไถ เป็นวิธีการรักษาอาการป่วยที่เกิดจากการโดนยาแฝด³⁷ ซึ่งอาการป่วยดังกล่าวในภาษาบาลีใช้คำว่า “ฉรินนาพาโร” หมายถึงโรคที่เกิดขึ้นเพราะน้ำหรือยาที่หญิงแม่เรือนให้ ซึ่งดื่มกินเข้าไปแล้วจะตกอยู่ในอำนาจของหญิงนั้น นอกจากนี้ ยังพบการใช้ยาที่ละลายจากดินรอยไถซึ่งติดผาลรักษาภิกษุอาพาธด้วยโรคผอมเหลืองด้วย

2) การใช้น้ำต่างอำมสิรักษาภิกษุอาพาธเป็นโรคอ้าปากไม่จับ, จับไม่อ้า

3) การใช้ยาประจุถ่าย น้ำข้าวใส น้ำถั่วเขียวต้มที่ไม่ข้น น้ำถั่วเขียวต้มที่ข้นชนิดน้อย และน้ำเนื้อต้มรักษาภิกษุอาพาธมีร่างกายมีโรคซับซ้อนหลายโรค

4) การรักษาพระอาการประชวรโรคลมในพระอุทรของพระพุทธเจ้า ด้วยข้าวต้มปรุงด้วยของ 3 อย่าง คือ งา ข้าวสาร หรือถั่วเขียว³⁸

5) การรักษาอาการอาพาธร้อนในกายของสารีบุตรด้วยด้วยเหง้าบัวและรากบัว³⁹

บทสรุป

จากเนื้อหาตั้งพรรณนามา อาจกล่าวได้ว่า ในเบื้องต้นพระพุทธศาสนามุ่งเน้นให้กระบวนการบำบัดโรคโดยพิจารณาความสัมพันธ์ของชีวิตทั้งระบบ กล่าวคือ ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบทางกายและองค์ประกอบทางจิต ที่เรียกว่า “การรักษาแบบองค์รวม” (Holistic Healing Method) นอกจากนี้ ในพระไตรปิฎกยังปรากฏวิธีการรักษาประเภทอื่นอื่น ๆ อีกมาก กล่าวโดยสรุปสามารถจำแนก ได้ดังนี้

1. วิธีการรักษาที่อิงอำนาจเหนือธรรมชาติ กล่าวคือ การรักษาวิธีการเสกเป่า การรักษาทางภูตริภัก การรักษาด้วยวิธีนี้กล่าวถึงเพียงวิธีการ แต่ไม่ปรากฏการนำไปใช้รักษาคนป่วย อาจเป็นเพราะว่าวิธีการเหล่านี้เข้าข่าย เจริญงานวิชาอันเป็นวิธีการที่ขัดแย้งต่อพระธรรมวินัย

2. วิธีการบำบัดโรคด้วยยา การรักษาด้วยวิธีนี้ถือเป็นวิธีหลักที่ปรากฏมากในพระไตรปิฎก ซึ่งสามารถจำแนกได้หลายประเภท กล่าวคือ 1) จำแนกตามวิธีการใช้ มี 7 ประเภทคือ ยากิน เช่น กลุ่มเภสัช 5 ชนิด ยาทา ยารม (หรือยาอบ) ยานัตถุ ยาหยอด ยาพอก และ ยาล้าง, 2) จำแนกตามชนิดของตัวยามี 4 ประเภทคือ ยารากไม้ ยาน้ำ (ประเภทของเหลว เช่น เนยใส ยางไม้) ใบไม้ที่ใช้เป็นยา ผลไม้ที่ใช้เป็นยา 3) จำแนกตามกระบวนการแปรรูป มี 3 ประเภทคือ ยาดอง เช่น ยาดองโลณโสวีระกะ และ สมอทองด้วยน้ำมูตรเนา ยาดัม เช่น ข้าวต้มปรุงด้วยงา ข้าวสารหรือถั่วเขียว ใช้บำบัดโรคลมในท้อง และ ยาฝน คือ ตัวยาที่ฝนผสมน้ำให้ผู้ป่วยดื่ม 4) จำแนกตามวัตถุประสงค์อื่น ๆ คือ เกลือ เนื้อดิบและเลือดสด ดินติดผาลไถ และยามหาวิภัก 4 ชนิด คือ คูณ มูตร เถ่า ดิน

3. วิธีการบำบัดโรคด้วยการผ่าตัด (ศัลยกรรม) ปรากฏในพระไตรปิฎกจากการทำหน้าที่แพทย์อย่างน้อย 2 คน คือ หมอชิวโกมารภจ ที่ผ่าตัดบำบัดโรคเนื้องอกที่ลำไส้แก่ลูกชายเศรษฐีชาวพาราณสีและผ่าตัดเปิดกระโหลกของเศรษฐีชาวราชคฤห์เพื่อรักษาอาการปวดศีรษะ และหมออากาศโคตรที่ผ่าตัดทวารหนัก (วิจจมรรค) บำบัดโรคริดสีดวงให้แก่ภิกษุรูปหนึ่ง อันเป็นสาเหตุให้พระพุทธเจ้าตรัสห้ามทำการผ่าตัดในพื้นที่แคบติดเขี้ยวของร่างกาย

4. วิธีการบำบัดโรคด้วยวิธีการอื่น ๆ เช่น การใช้ผ้าพันแผล การล้างแผลด้วยน้ำแป้งเมล็ดผักกาด การรมแผลขึ้นด้วยควัน และ การใช้เขาสัตว์กอดอุดระบายของเสียไม่ว่าจะเป็นโลหิต หนอง หรือลม

เอกสารอ้างอิง

1. มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2535). พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ เล่มที่ 1 (วินัยปิฎก มหาวิภังค์). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (3/6)
2. มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2535). พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ เล่มที่ 12 (มัชฌิมนิกาย มูลปนิบาต). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (ม.ม. (บาลี) 12/421/452)
3. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2539). การแพทย์แนวพุทธ : การแพทย์ไทย : ทางเลือกในยุคโลกาภิวัตน์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กองทุนวชิรธรรม.
4. มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ เล่มที่ 29 (ขุททกนิกาย มหานิทเทส). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (162/457)
5. มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ เล่มที่ 29 (ขุททกนิกาย มหานิทเทส). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (162/457)
6. พระมหาสมชาย คุสละจิตฺโต. (2539). พระพุทธศาสนากับการดูแลสุขภาพ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์.
7. มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (260/44)
8. มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (260/44)
9. มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (260/44)
10. มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (261/45)
11. ปานเทพ พัวพงษ์พันธ์. (2556). บันทึกการรักษาเบื้องต้นในลำไส้และตับอักเสบ ของหมอชีวกฯ ตามพระไตรปิฎก. ค้นเมื่อ 9 กุมภาพันธ์ 2562, จาก <https://mgronline.com/daily/detail/9560000038371>
12. มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (343/191)
13. มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (262/45)
14. มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (263/46)
15. วิทย์ เทียงบูรณธรรม. (2531). พจนานุกรมสมุนไพรไทย. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
16. ปรีชา ช.พงษ์ภมร. (2532). ตำรายาแผนโบราณ. กรุงเทพฯ: อำนวยสาส์น.
17. เชษฐา (นามแฝง). (2523). ตะลุยกวาง. กรุงเทพฯ: เชษฐา.

18. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (263/47)
19. วิทย์ เทียงบุญธรรม. (2531). พจนานุกรมสมุนไพรไทย. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
20. ปรีชา ช.พงษ์ภมร. (2532). ตำรายาแผนโบราณ. กรุงเทพฯ: อำนวยสาส์น.
21. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (263/47)
22. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (263/47)
23. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (263/48)
24. วิทย์ เทียงบุญธรรม. (2531). พจนานุกรมสมุนไพรไทย. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
25. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (263/48)
26. นภาพร น้าเป็ญจพล. (2529). บทบาทของพระสงฆ์ไทยที่มีต่อสาธารณสุขมูลฐาน : ศึกษาเฉพาะกรณี จังหวัดนครราชสีมา. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.
27. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (264/49)
28. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (264/49)
29. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (265/50)
30. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (269/58)
31. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (269/69)
32. ปานเทพ พัวพงษ์พันธ์. (2556). บันทึกการรักษาเนื้องอกในลำไส้และตับอักเสบ ของหมอชีวกฯ ตาม พระไตรปิฎก. ค้นเมื่อ 9 กุมภาพันธ์ 2562, จาก <https://mgronline.com/daily/detail/9560000038371>
33. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (332/186)
34. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (279/78)
35. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (269/57)

-
36. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (278/70)
 37. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (269/61)
 38. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (278/70)
 39. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เล่มที่ 5 (วินัยปิฎก มหาวรรค). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (278/79)

